

ŠALJIVI, DUHOVITI I SATIRIČNI EPIGRAMI JANA PANONIJA

Dunja Fališevac

Broj od 430 epigrama, sa 2415 stihova, koliko ih nalazimo u izdanjima Samuela Telekija¹ i Jena Abela,² pokazuje da je epigram u književnom opusu Jana Panonija bio najzastupljenija književna vrsta. Kao i herojsku pjesmu pohvalnicu i elegiju, koje s epigramom čine cjelokupni vrsni sastav njegova opusa, i epigram je Panonije naslijedio iz antičke književnosti. Taj žanr, naime, osim jedne njegove podvrste — didaktične gnome sačuvane u zborniku moralno-didaktičnih poslovice *Dic-ta* ili *Distichia Catonis*³ — srednji vijek nije poznao, osobito ne onu vrstu epigrama koji su šaljivi, duhoviti ili satirični po tonu.

Panonijevi epigrami različite su dužine, velik dio epigrama sastoji se od dva ili četiri stiha, ali isto tako ima Panonije i mnogo epigrama koji su mnogo duži; oni najduži imaju i do pedesetak stihova. Prema tome, njegovi epigrami ne ispunjavaju novovjekni zahtjev⁴ za kratkoćom kao temeljnim obilježjem vrste.

Najveći broj Panonijevih epigrama ispjevan je u elegijskom distihu, 43 epigrama su u falečkom jedanaesteru, devet ih je u heksametri-ma, dva u holijambima, dva su u jampskim senarima, po jedan u jampskoj epodi, manjem asklepijadskom stihu i safičkoj strofi.^{4a}

Kao i po dužini, Panonijevi epigrami razlikuju se i po motivsko-tematskim sastavnicama, i po tonu, i po govornoj situaciji i govornoj per-

spektivi. Velik broj epigrama Jana Panonija ima tradicionalnu epigramsku strukturu i tradicionalnu funkciju: oblikovani su ti epigrami kao prigodnice u nečiju smrt, kao epitafi, nadgroblja. Takvi su epigrami *Epitafij Tadeji*, *Epitafij Guarinu*, *Epitafij Leonellu knezu ferarskom*, *Epitafij Kristoforu Gallu*, liječniku, *Epitafij Valeriju Marcellu*, *Epitafij Andriji Marionu sofistu*, *Epitafij Homeru*, *Epitafij Bartolu Montagni*, fizikusu, *Epitafij Hektoru Sakratu*, *Epitafij Jurju Baku* i drugi.⁵

Neki Panonijevi epigrami pripadaju podvrsti pohvalnih, enkomijastičnih epigrama: *O Marsiliju Ficinu*, *Papi Pavlu II*, *Gradnje nadbiskupa Ivana*, *Teodoru Gazi*, *Knezu Leonellu*, *Marcelu*, *Kamilo* i *Guarino* i drugi. Kao i u epigramima epitafima, i u ovim je epigramima ton uzvišen i ozbiljan. Epigrami ove podvrste razlikuju se od Panonijevih *Heroica* — pjesama pohvalnica — samo kratkoćom, a dijele s njima narativni diskurs. Vrsnu strukturu osigurava enkomijastičkim epigramima uvijek naznačen adresat, prezent i poantirani završetak epigrama.

Neki su Panonijevi epigrami oblikovani kao poslovice, izrazito gnomski, parafrazirajući i citirajući tradicionalne antičke gnome, popularne i proširene u evropskoj humanističkoj kulturi iz zbornika *Anthologia graeca*.⁶ Gnomski je oblikovan epigram s naslovom *Proverbium*, koji u prijevodu N. Šopa glasi:

Drugo nosi Leukon, a drugo Leukonovo magare.
Tako, koliko se sjećam, grčki ljudi govore.

I epigram upućen Galu oblikovan je u drugom dijelu kao poslovice:

Gale, pitaš koji vrhovni zakon mora voditi ljude:
Ne čini drugome ono, što ne želiš tebi da bude!

U gnomske epigrame možemo ubrojiti i one epigrame koji u kratkom obliku sintetiziraju određena pjesnikova iskustva o životu, kao što je npr. epigram *Sreći*:

Ja nađoh luku spasa poslije traganja dugog.
O nado, zauvijek z bogom. Varaj sada drugog.

ili epigram *Lovri*:

Lovro, smrti se bojiš, al' strah ti taj ne pomaže.
Bilo da Platon, bilo Epikur istinu kaže.

Među gnomske epigrame spadaju i epigrami koji su oblikovani na temama i motivima basni, te od te književne vrste preuzimaju i narativni diskurs, a epigramsku strukturu polučuju prvenstveno na temelju poantiranog gnomičkog završetka:

O zecu i lisici

Kad zec, od umbrijskih bježeći pasa,
U lisičju jamu pade iznenada,
Njemu će lija: »O vi, koji se uzdate u brzinu nogu,
Koliko je vredniji razbor, spoznajte sada.«

Epigramski aranžman zaposlio je Panonije i u pjesmama s ljubavno-erotskom tematikom, i to kao u onima — vrlo rijetkima — u kojima se ljubav opjevava u duhu rimskih lirika i Petrarke, tako i u onima — mnogo brojnijima — u kojima se ta tema ocrtava erotsko-pornografski, vrlo »naturalistički«, i u kojima se javlja posprdan ton u odnosu na žene i tjelesnost. Zanosni ton kombiniran s dosjetljivom poantom zaposlio je Panonije u epigramu *O svojoj ljubavi prema djevojci Ledi*:

Zlatokosa ljubavnim strijelama rani me Leda.
Dostojna da se za boga uda, dostojna da bogove rađa.
Ne znam na koji ću je način dobiti
jer sam Tindarej čuva zaključana vrata.
Ako nijedan put nije otvoren, osim kojega Jupiterov je uzvišeni
um
izmislio, i mene neka prekrije bijelo paperje.⁷

Dosjetljiva poanta, duhovit i šaljiv ton u erotičkim Panonijevim epigramima, inače, ne javljaju se često. Češća je u njima poruga na račun ženske tjelesnosti ili na račun ljudske pohotnosti uopće.⁸

U ne malom broju epigrama Panonije govori o sebi, o svojem podrijetlu, o svojim pjesmama, o svojim pjesničkim uzorima, prvenstveno Marcijalu:

Opet moji epigrami

Nije ovo baš nešto po izbor;
Nisu ovo sjajne dosjetke Marcijala,
Nego je to samo majmun Marcijalov.

I on te ne će, ko naš pjesnik dični,
Nagnati tako u smijeha zvonki prasak.

Al' ipak se s njime zabavi bar toliko,
Koliko si, eto, šaliti se viko
S majmunčićem kakvim koji časak.

Tematizirajući u epigramima svoju osobnost, svoj *ego*, svoju i građansku i pjesničku ličnost, i svoje stavove prema drugim pjesmicama i prema prijateljima, izražavajući svoje životne nazore, pokazujući razvijen ukus, sudjelovanje u stvarima duha i kulture, a zanemarujući ili obilazeći pitanja moralno-etičkog karaktera, Panonije otkriva u svojim epigramima cijelu skalu svojih psihičkih osobina, od skromnosti, preko samouvjerenosti, od humanosti do narcizma, od suosjećanja s drugima do krajnjeg prezira i izrugivanja prema drugačijima od njega. Autobiografski motivi u tim Panonijevim epigramima omogućuju rekonstrukciju pjesnikove osobnosti, kodeksa morala, shvaćanja umjetnosti, rekonstrukciju duha vremena uopće.

Motivsko-tematska raznolikost, široki raspon tonova, raznoliko aranžiranje elemenata epigrama, razni tipovi diskursa, raznoliki tipovi izlaganja i opjevanja osobe ili predmeta — sve to pokazuje da je Panonije shvaćao epigram u onom smislu u kojem je tu pjesničku vrstu razumijevao antički svijet i čija je vrsna neodređenost najbolje došla do izražaja u *Grčkoj antologiji*. Tako je i Panonijevu humanističkom epigramu, kao i antičkom » /.../ značajka neodređenost u pogledu teorije vrste jednako kao i raznolikost sadržajna i formalna, tako da on anticipira i sve kasnije svoje podvrste. Ne valja polaziti od koncepcije zatvorene vrste epigrama, nego od postojanja pojedinih grupa epigramatske strukture, koje se uzajamno razlikuju.«⁹

Međutim, ipak je i srednjovjekovlje ostavilo nekog traga u tematici Panonijevih epigrama: postoji u njegovu epigramskom opusu nekoliko izrazito kršćansko-religioznih sastavaka, kao što je npr. epigram *Pro pace* koji je oblikovan na način srednjovjekovne molitve ili kao što je sastavak *In Epiphaniam*, u safičkoj strofi i s temom Kristova rođenja, u cijelosti narativan i bez adresata, te sličniji srednjovjekovnim laudama ili pak antičkoj odi nego epigramu.

Velika većina Panonijevih epigrama jesu prigodnice koje svojim pravim prezentom, direktnim obraćanjem osobi ili govorom o nekom

predmetu ili pojavi u sadašnjosti, statusom pripovjedača koji se deklarira kao građanska osoba pisca i koji jasno izražava svoj subjektivni odnos prema osobi kojoj se obraća ili stav o predmetu o kojem govori, najčešće u završnoj poanti, bez obzira da li je taj subjektivni stav izražen patosom ili u raznim stupnjevima smijeha i poruge — sve su to elementi koji Panonijevim sastavcima osiguravaju temeljne značajke epigramske strukture. No, u nekim epigramima i apostrofa, i *ja-ti* relacija i prezent i prigoda izostaju. Takvi su npr. epigrami izrazito narativno perspektuirani ili pak oni koji su formom pjesme s fiktivnim iskazivačem, Rollengedicht /*Rim govori putniku, Troja govori o sebi i drugi*/.

Nekanoniziran kao vrsta po svojim motivsko-tematskim sastavnicama, Panonijev epigram fleksibilan je i u pogledu općeg tona, odnosno u pogledu odnosa autora prema opjevavanom predmetu, u pogledu pozicija s kojih lirski subjekt govori, odnosno s obzirom na horizont iz kojeg neku misao, neki stav izlaže i kakvu mu procjenu, sud daje. Dok su neki epigrami uzvišeni po tonu i pokazuju autorovo divljenje prema apostrofiranom adresatu — to su svi epigrami epitafi i svi pohvalni epigrami — te su u skladu s temom i tonom pisani u visokom, uzvišenom stilu, velik je broj Panonijevih epigrama šaljivog, duhovitog, ironičnog ili pak satiričnog karaktera, izvrgavajući adresata smijehu, poruzi, ironiji ili nekom sličnom stavu, pozivajući i recipijenta da opjevanu osobu ili pojavu na identičan način prihvati.

Osobe ili prigode koje su u Panonijevim epigramima izvrgavaju smijehu, duhovitosti, šali, ironiji ili satiri mogli bismo svrstati u tri skupine tema i motiva: u jednoj grupi epigrama smijehu ili poruzi izvrgavaju se politički moćnici, a drugu grupu epigrama okuplja smijeh ili satira na račun pisaca, umjetnika, pojava u kulturnom životu. U treću skupinu epigrama možemo uvrstiti sastavke koje izvrgavaju smijehu ili poruzi nekarakterne i nemoralne osobe, odviše razbludne žene ili razvratnike. Horizont normi s kojega se neka osoba ili pojava izvrgavaju smijehu, napadu ili poruzi u Panonijevim epigramima uvijek je horizont humanih, ljudskih vrijednosti koji akceptira ljudske slabosti; nikada to nije prestrog etički princip koji ne bi imao razumijevanja za ljudske slabosti. Kao što kaže u epigramu *Galeotti peregrinationem irridet*: »Nemo religiosus et poeta est«, Panonije ni u jednom svojem epigramu ne polazi s pozicija dogmatičnih kršćanskih etičkih principa, nego s pozicija općeljudskih moralnih normi. On čitaocu samo ukazuje na nešto

smiješno, komično, na nešto što se može prezirati ili ironizirati, računajući na apsolutno povjerenje recipijenta u epigramatičarov stav. Unoseći pak u svoje epigrame cijelu skaldu tonova, od šale, komike preko duhovitosti i dosjetljivosti do ironije, sarkazma, cinizma i satire Panonije je u svoj opus unio široki registar tonova smjehovne kulture, nepoznatih dominantnim vrstama srednjovjekovne književnosti, te je komičnom, smiješnom, duhovitom, ironičnom i satiričnom ponovo — nakon antike — omogućio ulaz u književnost na velika vrata, odnosno u književnu vrstu koja je u doba humanizma imala status s kulturom neposvađena žanra.

Određimo li šaljivo kao efekt koji neka osoba svojim manama u nama proizvodi u obliku nenadana otkrića, određimo li dakle šaljivo kao situaciju u kojoj postoje dva lica, jedno koje to komično utvrđuje i drugo na kojemu se ono utvrđuje, a šalu kao izraz komičnog sadržaja ili izvorom komičnih efekata, onda u nemalom broju Panonijevih epigrama možemo otkriti šaljivost kao bitnu osobinu strukture. Takvi su Panonijevi erotski epigrama, osobito oni o Luciji i Uršuli, zatim epigrama na račun razbludnika i epigrama koji zbijaju šale na račun psihofizičkih osobina adresata, kao npr. epigram o debelom Lazaru ili epigram o Grilovu nosu koji u šopovu prijevodu glasi:

Kir bijaše Perzijancima drag i s nosom kao kuka,
A Gril se sa svojim nosom po cijeloj Italiji bruka.

Kao šaljive određuje svoje epigrame i sam Panonije u sastavku *Moji epigrama*:

Hajd' amo, veseli čitaoče!
Smijeh i šala sada mi se zbija.
A bježi, ukloni mi se što dalje,
Ti, čitaoče, kome šala ne prija.

Kada si pogleda mrka i tužna,
Ne čitaj moje vesele zbrke.
Ili pak, ako ih slučajno čitaš,
Razvedri svoje obrve mrke.

svjestan da je šala smotra njegove intelektualne invencije koja zahtijeva analogne dispozicije sa strane recipijenta. U drugom epigramu o vla-

stitim epigramima Panonije kaže: »Nisu ovo sjajne dosjetke Marcijala, /Nego je to samo majmun Marcijalov./ I on te ne će, ko naš pjesnik dični,/ nagnati tako u smijeha zvonki prasak«.

U šaljivim epigramima nudi se recipijentu nešto što je po svojoj naravi smiješno na ogled, bez izražavanja govornikova stava, bez kvalificiranja opisane pojave. Diskurs u takvim Panonijevim epigramima ne počiva na retoričkim sredstvima za postizanje komičnog: smiješno se ostvaruje na razini smiješnosti samog predmeta, a ne na razini stila. U tim epigramima Panonije apelira na životno recipijentovo iskustvo i urođeni osjećaj za šalu.

Za razliku od šaljivih epigrama u kojima se smiješno samo konstatira, u duhovitim, dosjetljivim Panonijevim epigramima komika se ostvaruje na drugačijoj, višoj razini te zahtijeva od čitaoca angažman ingenija, one iste snage duha koja je duhovitost i ostvarila. U takvim epigramima smiješno se ne realizira kao uvid u neku smiješnu pojavu, nego se humor ostvaruje dovođenjem ocrtavane osobe ili opisivane pojave u neku začuđujuću, neočekivanu, neobičnu vezu s nekom drugom osobom, predmetom ili pojavom, te se između njih uspostavlja takav odnos koji recipijenta iznenadi ili prevari njegovo očekivanje. U tim se epigramima manifestira moć ingenija, koji — za razliku od intelekta — predstavlja onu kreativnu snagu duha koja spaja nespojivo ili dovođi u začuđujuću vezu otprije poznato. Ingeniozna snaga domišljatosti uočljiva je prvenstveno na razini stila — manifestira se ona u oštrom stilu, zaoštrenoj dikciji, odnosno postiže se maksimalnom retorizacijom izraza u smjeru domišljatosti, pronalaženju neočekivanih obrata, iznošenju silogističkih sudova, entimema, pogrešnih zaključaka u sudu, a djelatna je u završnici, u poanti. Stil poante kao manirizam forme usko povezan s manirizmom misli njegovao se u epigramu od antičkih vremena otkako se taj žanr odriješio od svojega prvobitnog određenja.¹⁰ Još su Ciceron i njegov retorski krug zahtijevali od govornika da se služi zaoštrenom dikcijom, što su označavali riječju *acutus* i *acumen*. »Riječi *acumen* i *prudentia* Ciceron upotrebljava često kao vrlo srodne pojmove. Obje pripadaju području odsjeka *inventio*.«¹¹ Zaoštrena dikcija i stil poante vrlo su česti u Marcijalovim epigramima kojima se Panonije divio i čiju je domišljatost nasljedovao.¹² I drugi Panonijev epigramatičarski uzor Antonio Beccadelli gradio je svoje epigrame u duhu Marcijalove dikcije i domišljatosti.¹³

Duhovitost, šaljivost, komiku, ponekad i ironiju ostvaruje Panonije u jednom dijelu svojih epigrama upravo poantiranjem, odnosno zaoštrenom dikcijom. *Acutum*, kao intelektualno zanimljiva i domišljata *elocutio*, ostvaruje se najčešće uporabom slijedećih figura: ironije, anamincije, figure *traductio*, *distinctio*, *reflexio*, *enumeratio*, uporabom semantički komplicirane zeugme, figurom *subiectio*, semantičkim figurama, figurom *urbanitas*, a i nekim drugima.¹⁴ Šaljivim obratom, figurom *urbanitas* ostvaruju Panonije šaljivu, duhovitu i ironičnu poantu u ovom epigramu:

Panonije zlatne pjesme,
Fokilid srebrne skova,
A ti, Grile, kuješ
Pjesme od olova.

U epigramu *Nekom vjerovniku*:

Posudi mi nešto novaca tako nek nebo te štiti!
Vječno ću ti za to, Bartole, dužan biti.
domišljata, duhovita poanta temelji se na figuri *distinctio* koja se uspostavlja između doslovnog i metaforičkog značenja leksema »biti dužan«.

U epigramu *Vitu*:

Tko ti, Vite, od milja Vitule /telce/ kaže,
Ne pristaje ti promjena riječi ove,
Nego je bolje, da te volom nazove.

prvo se na figuri distinkcije gradi dvoznačnost: Vitul — telce, a onda se figurom *asteizma* /*urbanitas*/ gradi duhoviti obrat: tele — vol.

U epigramu *Prosperu*:

Koliko te, Prospera, volim, teško ti saznati nije,
Kad želim, da sa zemlje odeš u nebo što prije.

duhoviti obrat, poanta gradi se na semantičkoj opoziciji: »voljeti nekoga« i »željeti da on ode u nebo što prije«, odnosno na figuri *urbanitas*.

Pavlu

Ti govore, Pavle, diktiraš u prozi,
A ja nježnu pjesmu izvijam iz grudi,
Bora mi, svaki od nas dosta dobro zna i dobro sudi.
Ja činim arhaizme, Pavle, i metaplazme,
A ti barbarizme i solecizme.

Kao i većina drugih Panonijevih epigrama, i ovaj je komponiran kao *argumentatio*, jedino što je argument u poanti ironičan: barbarizmi i solecizmi u svim su retorikama zabranjeni.

U epigramu *Rufu* Panonije sarkazam gradi na ironiji, lažnom zaključku, sofisticiranom sudu:

Kad kuća tvoja do temelja izgori,
Pljusak se tada s neba obori.
Mislim, da je sad jasno saznanje tvoje,
Rufe, da bogovi postoje.

U epigramu *Ludoviku Karbonu* prvo se izvodi jedna konstatacija:

Karbon je zajedno i govornik i pjesnik,
zatim se iz te premise izvodi krivi, lažni zaključak:

A to je baš tako, ko da se u glavi
Karbonovoj krije i muško i žensko.

te se iz tog suda izvodi zajedljivi, ironični zaključak, opet utemeljen na silogizmu:

Tako je naš Karbon hermafrodit pravi.

Analizirani epigrami svjedoče da je Panonije dobro poznao antički retorički nauk o zaoštrenoј dikciji, te da je duhovitost, domišljatost i ironiju gradio retoričkim sredstvima, koja je najčešće eksponirao upravo u završetku, poanti, kao dobar poznavalac i sljedbenik Marcijala.

Satirički epigrami, takvi koji nisu samo duhoviti i ironični, nego posve jasno pokazuju napadački stav govornika u odnosu na adresata

epigrama u Panonija su nešto rjeđi, odnosno satirička oštrica u takvim invektivama ne pokazuje moralne pozicije epigramatičara, nego češće samo ironiju »kad čitatelj nije siguran kakav je autorov stav ili kakav treba biti njegov vlastiti stav. Glavna distinkcija između ironije i satire jest u tome što je satira ratoborna ironija: njezine moralne norme razmjerno su jasne, a pretpostavlja mjerila kojima se mjeri groteskno i apsurdno.«¹⁵ Satiri prikrivenoj ironijom Panonije je podvrgao papu, zatim neke vladare, prvenstveno Matiju Korvina i tiranina Riminija Sigismunda Malatestu. Satiri je podvrgao i neke pjesničke kolege i pisce stvarajući na njihov račun ne samo duhovite već i satiričke epigrame iz kojih jasno možemo odčitati njegov književni ukus i shvaćanje književnosti. Iako dosta suzdržano, ali jasno negativno moralno-etičko kvalificiranje opisivanih pojava i osoba, izdvaja te Panonijeve epigrame u posebnu epigramatsku podvrstu.

U epigramu *Sigismundu Malatesti* neznatnost tiraninova karaktera Panonije satirično ocrtava retoričkim sredstvima: antitezama, kombinacijom hiperbole i litote i domišljatim obratima:

Malatesta, vladarčić si mali Riminija grada,
A više nego o caru silnom grmi ti imena tresak.
Pjesnici tako od sitna mrava učiniše slona,
Mušici dadoše Jupitrove munje bljesak.

U epigramu u kojemu ismijava hodočašće u Rim jubilarne godine 1450, Panonije — nakon opisnog i narativnog dijela epigrama, satirički zaključuje o značenju tog događaja temeljeći ironično-satiričnu poantu na dvoznačnosti leksema »koristiti«:

sve u Rim se žuri, sav svijet u Grad se sliva,
Od tolikih ljudi nijedno mjesto slobodno ne osta.
Ta lakovjernost hoće li im koristiti, ne znam,
al' znam, da će papi koristiti dosta.

Slično će se Panonije koristiti igrom dvoznačnosti i u epigramu protiv pape Pavla II domišljato se poigravajući doslovnim i metaforičkim značenjem riječi »otac«, kao oznake za roditelja i kao oznake za »svetog oca«:

Svetim tebe ne mogu, no ocem te nazvati mogu,
Pavle Drugi, dok kćerku gledam tvoju.¹⁶

Drugačiji tip satire, prikrivene ironijom i skrivenim značenjem, nalazimo u nekim epigramima posvećenim Matiji Korvinu. Na prvi pogled to su panegirički epigrami, pohvalnica uzvišena tona koje veličaju Matiju:

S razlogom, o Matija, nepobjedivi kralju,
Etruščani tebi afričke lavove šalju.

Mnogo stvari u tome skladno se podudara,
Da baš takvi darovi dopanu gospodara.

Ti ljudima si kralj, a lav životinjama;
On prekrasne je grive, ti prekrasna prama;

On je silovit pandžama, ti mačem junačina prava;
Ti štediš pobijeđene, ko i lav što običava.

Pa i češki knezovi u tome znaku vide čast:
Ta sigurno te čeka nova kraljevska vlast.

Na planu doslovnih i otkrivenih smislova navedeni epigram ima značnije panegirika utemeljena na uobičajenim retoričkim sredstvima panegirika: na hiperbolama, uzvišenu stilu, patosu, usporedbama i sintetičkim paralelizmima koji djeluju logički. Međutim, neki elementi usporedbe mogu se dovesti u pitanje, odnosno eksponirani su kao lažni argumenti, npr. usporedba lava i Matije Korvina kao onih koji štede pobijeđene, a takva lažna argumentacija navodi recipijenta na skriveni, ironični smisao rečenoga. Tako antifrazom, uobičajenom realizacijom ironije u iskazu čiji je pravi smisao upravo suprotan doslovnom smislu, pohvalom koja je zapravo pokuda, Panonije gradi satiru. Epigramatički panegirik funkcionira tako i kao ironija, i kao satira i kao parodija žanra.

U epigramu *Matijin put na nebo*:

Slobodno samo u kola upregni lavove ti darovane,
O Matija, tu slavu ti dade sama bogova mati.
Htjedneš li možda na razne voziti se strane,
Ne će njihove noge ni jedne zgaziti vlati.

Ili želiš li morem se voziti poput Neptuna boga,
Ne će im šapa dotaći ni valova zamah ljut.
Ti ipak se radije u nebo odvezi, ali kad prođu
ljeta mnoga.
Takove nemani znaju također i onamo put.

Panonije također skriva pravo značenje svoje želje da Matija ode što prije na nebo lažnim argumentom »ali kad prođu ljeta mnoga«.

Šaljivi, duhoviti i satirični epigrami Panonijevi unutar njegova epigramatska opusa zauzimaju posebno mjesto. Oni su dokazom da je Panonije shvaćao žanr ne samo u najtradicionalnijem smislu, ne samo kao nadgrobni natpis ili prigodnicu upućenu nekom adresatu, nego da je epigram kao vrstu shvaćao i u smislu tradicije što ju je novovjekovnoj epigramskoj literaturi ostavio Marcijal. Zatim, uvodeći u svoje epigrame različite oblike smiješnosti obnavlja Panonije neke tonove i registre antičke smjehovne kulture koje je srednjovjekovlje bilo zaboravilo, barem u visokim žanrovima. Upućenost Panonijevih šaljivih i duhovitih i ironično-satiričnih epigrama na recipijenta visoka obrazovanja govori o tome da je ta književna vrsta u Panonijevo doba mogla računati na kultiviranog i u retoriku upućena čitatelja i djelovati na različita područja kulture smijeha. A retoričkim sredstvima, osobito stilom poante i zaoštrenom dikcijom, Panonijevi su epigrami prenijeli novovjekovlju neke oblike manirizma misli i manirizma forme iz antike: pojave u umjetnosti kao što su barokni končetizam, razni oblici ironije i satire, sve konceptualističke i konstruktivističke koncepcije književnog teksta imaju, naime, svojega dalekog pretka u epigramu shvaćenu kao tekstu u kojem se njeguje stil poante, zaoštrena dikcija, *stilus acutus* kao rezultat oštroumlja i kreativne snage ingenija.

BILJEŠKE

¹ Opera, Pars I: Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia, Pars II Opuscula, Traiecti ad Rhenum 1784.

² Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, Budapest 1880.

³ Usp. o tome: Z. Škreb, Sjaj i oštrica dijamanta u stihu, u knjizi *Književnost i povijesni svijet*, Zagreb, 1981, str. 67–100.

⁴ Usp. o tome kod G. E. Lessinga: *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm*, 1771.

^{4a} O metričkom ustrojstvu Panonijevih epigrama usp.: V. Gortan, Ivan Česmički (Janus Pannonius), pogovor u knjizi Krešo Novosel, *Sjaj osame, Janus Pannonius*, Zagreb 1979, str. 325—339.

⁵ Naslove, kao i citate iz Panonijevih epigrama navodim uvijek prema Šopovu prijevodu u izdanju: *Ivan Česmički, Stihovi i epigrami*, Tekst i prijevod, preveo N. Šop, Zagreb 1951. U slučaju ako prijevod citiram prema nekom drugom prevodiocu, onda to posebno navodim.

⁶ *Anthologia Graeca* ili *Anthologia Palatina* — zbirka je napisana oko 980, a otkrivena 1606. godine, sadrži oko 4000 grčkih epigrama iz gotovo 15 stoljeća.

⁷ Preveo I. Bekavac Basić u: Ivan Česmički, *Ljubavnički epigrami, Gordogan*, br. 10—11, siječanj—travanj 1982, str. 160—185.

⁸ Usp. o tome I. Bekavac Basić, prijevodi ljubavničkih epigrama i studija o njima, nav. djelo

⁹ J. Nowicki: *Die Epigrammtheorie in Spanien vom 16. bis 18. Jahrhundert. Eine Vorarbeit zur Geschichte der Epigrammatik*, Wiesbaden 1974. Citiram prema: Z. Škreb, nav. djelo, str. 80.

¹⁰ Usp. o tome: E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, preveo S. Markuš, Zagreb, 1971. (poglavlje *Manirizam*, str. 279—308)

¹¹ E. R. Curtius, nav. djelo, str. 299.

¹² Usp. o tome: M. D. Birnbaum, *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb 1981.

¹³ *Ibid.* str. 42

¹⁴ Usp. o tome: H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, 1960, str. 278.

¹⁵ Usp. o tome: N. Frye, *Anatomija kritike* (osobito esej: Arhetipska kritika: Teorija mitova, str. 151—272), prevela G. Gračan, Zagreb 1979.

¹⁶ Preveo I. Bekavac Basić, nav. djelo.